

UDK: 9.497.12 (497.6)
izvorni znanstveni rad
primljen 14. veljače 2005.

Dr. sc. Ljubomir Zovko,
redoviti profesor Pravnog fakulteta u Mostaru

SPORAZUM CVETKOVIĆ - MAČEK I BiH

Sporazumom Cvetković - Maček kolovoza 1939. godine i stvaranjem Banovine Hrvatske bitno je, bar u načelu, narušen centralističko - unitaristički sustav Kraljevine Jugoslavije. Istodobno je otvoreno pitanje njezine daljnje državno-pravne reorganizacije.

BiH je bila u središtu političke borbe za prevlast između velikosrpske i hrvatske politike. Pitanje njezina položaja u daljnjoj reorganizaciji države, odnosno podjela njezina teritorija, bila je jedno od glavnih zapreka za postizanje potpunoga političkog kompromisa između dvije spomenute politike. Sporazumom Cvetković - Maček nastavljena je politika potpunog negiranja povijesnih granica BiH, pripajanjem trinaest njezinih kotara Banovini Hrvatskoj.

Posljedice podjele BiH poslije Sporazuma rezultirale su vrlo živim političkim previranjima i sukobima između sva tri građanska etničko - vjerska politička pokreta. Ta politička previranja i sukobi, kao što je poznato, kulminirali su u najgrubljem obliku početkom i tijekom rata 1941. - 1945. godine.

1. Uvod

Prvoprosinačkim aktom ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevine Srbije 1918. godine BiH ulazi u sastav jedinstvene jugoslavenske države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Odmah po ujedinjenju velikosrpski vladajući krugovi sukladno svojom politikom centralizma i unitarizma nastoje negirati povijesnu cjelinu i integritet Hrvatske i BiH. Glavni protivnik ovoj vladajućoj velikosrpskoj politici bila je Hrvatska republikanska seljačka stranka (kasnije HSS) Stjepana Radića. U širokoj raspravi o unutarnjem državnom ustrojstvu zajedničke države ova stranka, sukladno načelu narodnog samoodređenja, u svom nacrtu Ustava, između ostalog, zahtijeva organiziranje «miro-tvorne, čovječanske i neutralne seljačke republike Hrvatske» kao članice složene države svih jugoslavenskih zemalja. Ta bi republika obuhvaćala «Kraljevinu Hrvatsku Slavoniju, ali bi se po principu prava naroda na samoodređenje ta oblast mogla proširiti teritorijem Dalmacije, jednim dijelom Slovenije, i kojega okruga BiH».¹ To bi bio odgovor na

¹ Pored toga u nacrtu Ustava HRSS se ističe da bi: «Hrvatska po pravu naroda na samoodređenje uspostavila svoju tradicionalnu historijsku državnost, te bi kao nezavisna država ušla u zajedničku državu sa Srbijom, Slovenijom, B i H, dok bi Dalmacija, Crna Gora, Makedonija, Banat, Bačka i Baranja plebiscitarno imale odlučiti, pod međunarodnom kontrolom da li će ući u taj «državni savez», odnosno kojoj će se državnoj jedinici tog saveza oni priključiti i kakav će zadržati, odnosno dobiti svoj državno-pravni status». ...

beogradski hegemonizam, centralizam i unitarizam, koji su bili i ozakonjeni Ustavom Kraljevine SHS iz 1921. godine.

Zavođenjem šestosiječanjske diktature 1929. godine, formiranjem novih administrativno - teritorijalnih jedinica banovina, teritorij BiH je bio potpuno razbijen i njegovu područje je razdijeljeno i pripojeno dijelovima drugih jugoslavenskih zemalja. Potpunim razbijanjem povijesne cjeline i teritorijalnog jedinstva BiH i brisanjem ostalih nacionalnih i povijesnih granica, velikosrpskoj politici s kraljem Aleksandrom na čelu, je u potpunosti uspjelo osigurati od ukupno devet, u šest banovina većinu srpsko pravoslavnog pučanstva. Time je sukladno politici integralnog jugoslavenstva još čvršće i odlučnije provedena politika pune državne i nacionalne unifikacije, s ciljem da se razbije i politički onemoguće osobito hrvatski nacionalni pokret, a s druge strane, trajnije učvrsti hegemonija velikosrpskih građanskih krugova i dinastije Karađorđevića.

Za vrijeme diktature nasilje hegemonističkog velikosrpskog režima prema svim nacionalnim očitovanjima potlačenih naroda doživljava svoj vrhunac. Za državne neprijatelje proglašeni su, u prvom redu, hrvatski i makedonski nacionalisti, zatim komunisti, te su progonjeni uz znatno blaže postupke i drugi protivnici diktature, uključujući i poznate prvake građanskih političkih stranaka.² To je izazvalo još veće ogorčenje svih nesrpskih naroda Jugoslavije, poglavito hrvatskog, protiv kojega je režim diktature u prvom redu bio uperen. Pokušaj slamanja svih pojava nacionalnih pokreta dovodi do političkog okupljanja oko Radićeva političkog programa, koji u Hrvatskoj i u područjima BiH gdje živi hrvatsko pučanstvo, dobiva dimenzije općenarodnog pokreta, a hrvatski federalistički program sve više prihvaća i slovenski nacionalni pokret.

Upravo zbog tog žestokog otpora diktaturi, osobito hrvatskog nacionalnog pokreta pod vodstvom HSS-a, te ekonomskih teškoća u zemlji i zahtjeva saveznika (u prvom redu Francuske i Čehoslovačke) da ukine apsolutistički režim, kralj Aleksandar je 3. rujna 1931. godine «darovao» narodu Ustav, kojim je kraljev apsolutizam prikriven samo formalnom ustavnosti. Međutim, i pored toga, uvođenjem u život tzv. Oktroiranog ustava 1931. godine, odnosno skupštinskih izbora koji su se organizirali nakon donošenja Ustava, dolazi do postupnoga oživljavanja političkog života u Kraljevini Jugoslaviji. Vodstva tradicionalnih građanskih političkih stranaka počinju napuštati pasivan stav, ograđuju se sve više od diktature ili prelaze u aktivnu oporbu. Jača oporbena kretanja počinju 1932. godine, u sklopu kojih se javljaju zahtjevi za uvođenjem demokratskog parlamentarizma, ukidanje Oktroiranog ustava, te federalizacija države. Ti zahtjevi su jasno definirani u rezoluciji Seljačko-demokratske koalicije (HSS i SDS) 7. 11. 1932. godine, nazvane Zagrebačke punktacije³, a nastavljeni u siječnju 1933. godine,

...S obzirom da na «međunarodno priznatom teritoriju Srba, Hrvata i Slovenaca postoji od starine više država, to Srbi, Hrvati i Slovenci sada prvi put u svojoj historiji pristupaju izgradnji zajedničke države», u kojoj su samo tri «prave narodne države – Slovenska, Hrvatska i Srbija, te su uz njih i još poluplemenske i poluhistorijske domovine: Crna Gora, Makedonija i B i H». (Bliže o tome, Ferdo Čulinović, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, knjiga II, Zagreb 1959, 253. – 255.; usp. Tomislav Išek, Djelatnost HSS u B i H do zavođenja diktature, Sarajevo 1981, 120. – 121.

² O političkim progonima hrvatskih nacionalista, osobito prvoj političkoj parnici protiv vođe HSS-a, Vlatka Mačeka nakon zavođenja diktature 1929. godine, opširno vidi, Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1992, 466. – 470.

³ U punktacijama vodstvo Seljačke demokratske koalicije «stojeći na principu demokracije i smatrajući narodni suverenitet stozherom svake državne organizacije, osuđuje srbijansku hegemoniju koja se od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće s ove strane Drine, Save i Dunava», a dostigla «vrhunac pod apsolutističkim režimom» pa se «na temelju ovako teškog iskustva», zahtjeva novo uređenje države...

punktacijama vođe Jugoslavenske muslimanske organizacije Mehmeda Spahe, Slovenskim punktacijama, vodstva Slovenske ljudske stranke, te «Pisma prijateljima», punktacija Ljubomira Davidovića, vođe Demokratske stranke⁴.

Pored toga, zahtjevi oporbenih stranaka okupljenih u tzv. Blok narodnog sporazuma (Seljačka demokratska koalicija, Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička stranka) za preuređenjem države na federalističkim osnovama nastavljeni su 1937. godine. U tom sporazumu se zahtijeva ukidanje Ustava iz 1931. godine, donošenje novog ustava odlukom takve većine u kojoj će biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca, te sukladno tome reorganizacija države stvaranjem hrvatske, srpske i slovenske teritorijalne političke jedinice⁵.

2. Sporazum Cvetković-Maček i ustroj Banovine Hrvatske

Ubojstvom kralja Aleksandra u Marseilleu 1934. godine dolazi u političkom životu Kraljevine Jugoslavije do određene demokratizacije odnosa. Vladajući velikosrpski režim u uvjetima žestokih oporbenih zahtjeva za federalizacijom države, te zbog promijenjene situacije u svijetu i državi, kad je u ekspanziji nacističkih i fašističkih sila već počelo rušenje europskog versajskog poretka, bio je prisiljen odstupiti od svoje centralističko unitarističke politike, te radi izlaza iz sve bezizlaznije krize valjalo je tražiti neko drugo rješenje u smislu postizanja sporazuma s Hrvatima i Slovencima o preuređenju države na federalističkim osnovama. Ostvarivanje ovog sporazuma ovisilo je u najvećoj mjeri od prvog namjesnika, kneza Pavla Karađorđevića, koji je u početku prema sporazumu imao negativan stav. Na prosinačkim izborima 1938. godine lista vladajuće stranke, Jugoslavenske radikalne zajednice, čiji je nositelj bio predsjednik vlade Milan Stojadinović, iako je brojčano pobijedila, zapravo je kao i lista Bogoljuba Jeftića na petosvibanjskim izborima tri godine ranije, pretrpjela potpuni neuspjeh⁶. Neposredno nakon tih izbora Namjesništvo početkom veljače 1939. godine obara vladu Milana Stojadinovića, te formira novu vladu s Dragišom Cvetkovićem na njezinu čelu. Prvi i najvažniji zadatak te vlade na unutarnjopolitičkom planu bio je rješenje hrvatskog pitanja. S obzirom da je vanjskopolitički položaj države u to vrijeme, zbog sve agresivnijeg na-

... povratkom «na godinu 1918. kao ishodnu točku». Novo se uređenje mora zasnivati na «asocijaciji interesa i na solidarnoj volji njezinih članova tako da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajednici budu mogli osigurati i posebne skupne interese». (Bliže o tome, Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, 517. - 518.).

⁴ U punktacijama Mehmeda Spahe, između ostalog se zahtijeva «uređenje države po ravnopravnim političko – povijesnim jedinicama, s najširim kompetencijama, prepuštajući zajednici ono što treba da osigura i zajamči skupne interese», predviđajući da BiH treba biti «jedna od tih ravnopravnih jedinica». U punktacijama Slovenske ljudske stranke između ostalog se zahtijeva ujedinjenje slovenskog naroda u jednu političku zajednicu, te da se u jugoslavenskoj državi prizna nacionalna individualnost, financijska samostalnost i politička sloboda slovenskog naroda. U «pismu prijateljima», poznatog i kao Davidovićeve punktacije, između ostalog se u budućoj preuređenoj državi predviđaju obrazovanje četiri jedinice. Te jedinice su se trebale konstituirati «oko nacionalno - kulturnih centara u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani», a između tih jedinica je trebalo obrazovati i još jednu, četvrtu, BiH kao «prelaznoj zoni srpsko-hrvatskoj, u kojoj se nerazdjeljivo ukrštavaju plemena, vjere i kulturni utjecaji». (Bliže o tome, Ljubomir Zovko, O pokušaju federalizacije Kraljevine Jugoslavije 1932. godine Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, XIX, Mostar 2001, 7. - 16.

⁵ Opširno o tome, Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928. - 1941, Zagreb 1974, 291. - 292.

⁶ Rezultati izbora za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije 1938. godine objavljeni su u knjizi Branka Petranovića i Momčila Zečevića, Jugoslavija 1918. - 1984, Zbirka dokumenata, Beograd 1985, 352.

stupa nacističkih i fašističkih sila, Njemačke i Italije, bio sve teži, u vrhovnim državnim krugovima konačno dolazi do napuštanja politike državnog i nacionalnog unitarizma, odnosno prevladava mišljenje da je potrebno izvršiti preuređenje države sporazumom s predstavnicima Hrvatske seljačke stranke. Nakon dugotrajnih pregovora između Dragiše Cvetkovića kao opunomoćenika krune (kneza Pavla) i vođe HSS-a Vlatka Mačeka konačno je 26. 8. 1939 godine zaključen sporazum između predstavnika vladajućih srbijskih krugova Dragiše Cvetkovića i vođe glavne oporbene stranke u državi, Hrvatske seljačke stranke Vlatka Mačeka, u povijesnoj literaturi poznat po imenima njegovih potpisnika «Sporazum Cvetković - Maček». Tim sporazumom je određeno da će se «Savska i Primorska banovina, kao i kotari Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Derventa, Gradačac, Travnik, Fojnica spojiti u jednu jedinicu koja će se zvati Banovina Hrvatska. Definitivan opseg Banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države, pri kome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima. Tom prilikom izdvojiti će se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, općine i sela, koja nemaju hrvatsku većinu»⁷.

Istodobno je odlučeno da se Banovina Hrvatska «ima osnovati kao posebna autonomna državopravna oblast, koja neće stajati pod neposrednom naredbodavnom vlasti i kontrolom centralnih državnih organa, jer ima dobiti vlastitu autonomiju»⁸. Prema Uredbi o Banovini Hrvatskoj od 26. kolovoza 1939. godine, kojom je realiziran sporazum Cvetković - Maček, predviđeno je da se obrazuje zajednička vlada Cvetković - Maček, kao i prenošenje odgovarajućih ovlasti na Banovinu Hrvatsku. U odredbi čl. 2. Uredbe bili su taksativno nabrojani poslovi koji su spadali u isključivu ovlast Banovine Hrvatske, i to: poljoprivreda, trgovina, industrija, šume, rudnici, građevine, socijalna politika i narodno zdravlje, fizički odgoj, pravda, prosvjeta i unutarnja uprava. Svi ostali poslovi ostali su u mjerodavnosti središnjih organa vlasti u cijelom državnom teritoriju⁹. Pored toga, u Uredbi se ističe da će se definitivne kompetencije Banovine Hrvatske odrediti prilikom budućeg preuređenja države. Prema sporazumu Cvetković - Maček trebalo je da se, kako na teritoriju Banovine Hrvatske tako i u drugim krajevima, osigura ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca, jednakost pri sudjelovanju u vršenju javne službe, kao i ravnopravnost priznatih vjeroispovijesti.

⁷ Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković - Maček*, Beograd 1965, 403.

⁸ Narodne novine Banovine Hrvatske, 30. 8. 1939, br. 196.

⁹ U nadležnosti centralnih državnih organa vlasti ostaju ovi poslovi:

- Iz unutarnje uprave: briga o državnoj sigurnosti, suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenja redarstvene obavještajne službe, osiguranje javnog reda i mira, državljanstvo (makar je za davanje državljanstva nadležna banovina, osim dodjele iznimnih putem i stranim državljanima), te postavljanje putem zakona temeljnih načela o lokalnim samoupravama;

- Iz rudarskog zakonodavstva: samo normativni propisi i državna rudarska poduzeća;

- Iz građevina: izgradnja i održavanje državnih prometnih sredstava i ostalih državnih objekata, te načela vodnog prava;

- Iz pravde: poslovi vjera, međunarodni pravni odnosi, te mjenično, čekovno, trgovačko, stečajno, obligacijsko, pomorsko i autorsko pravo;

- Iz trgovina: vanjska trgovina, kao i trgovina između Banovine i ostalih dijelova države, zakonodavstvo o mjerama i utezima, o poslovima privatnog osiguranja i osigurateljnim društvima;

- Iz industrije: zakonodavstvo o zaštiti industrijskog vlasništva;

- Iz socijalne politike: opća načela radničkog prava i socijalnog osiguranja;

- Iz prosvjete: postavljanje putem zakona temeljnih načela prosvjetne politike.

(Mirko Glojnarčić, *Borba Hrvata*, Zagreb 1940, 324. Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 3.

Što se tiče organizacije vlasti, prema Uredbi o Banovini Hrvatskoj, zakonodavnu vlast u stvarima iz mjerodavnosti Banovine Hrvatske zajednički vrše kralj i Sabor. Upravnu vlast u stvarima iz mjerodavnosti Banovine Hrvatske vrši kralj preko bana. Bansku vlast Banovine obavljao je ban neposredno, tj. osobno, ili posredno preko svog administrativnog aparata koji se organizacijski dijelio na odjele, a ovi na odsjeke. Bana imenuje i razrješava kralj ukazom, koji prema potpisu je novoimenovani Ban. Prije stupanja na dužnost ban polaže prisegu na vjernost kralju i poštovanje zakonitosti.¹⁰

Strukturu banske vlasti činili su ban, kabinet bana, predsjednički ured i jedanaest odjela: 1. Odjel za unutarnje poslove, 2. Odjel za prosvjetu, 3. Odjel za pravosuđe, 4. Odjel za seljačko gospodarstvo, 5. Odjel za šumarstvo, 6. Odjel za rudarstvo, 7. Odjel za obrt, industriju i trgovinu, 8. Odjel za tehničke radove, 9. Odjel za socijalnu politiku, 10. Odjel za narodno zdravlje i 11. Odjel za financijske poslove.¹¹

Sudsku vlast u Banovini Hrvatskoj vrše sudovi, s tim što se njihove presude i rješenja izriču i izvršavaju u ime kralja, a na osnovi zakona¹². Vrhovna sudska instances je bio Stol sedmorice u Zagrebu.¹³ Za ocjenu ustavnosti zakona i za sporove između države i Banovine Hrvatske mjerodavan je bio Ustavni sud sa sjedištem u Zagrebu¹⁴.

U prvoj godini postojanja Banovine Hrvatske, u pitanju unutarnje uprave, glavna briga je bila posvećena organizaciji Banske vlasti i Ispostavi banske vlasti u Splitu. Ispostava je imala u mjerodavnosti one poslove koje je vršila bivša banska uprava Primorske banovine. Pored ovih poslova, ban je imao pravo Ispostavi oduzeti ili dodijeliti i druge poslove. Djelokrug Ispostave obuhvatio je poslove unutarnje uprave, prosvjete, seljačkoga gospodarstva, veterinarstva i šumarstva, obrta, industrije i trgovine, tehničke radove, socijalne politike i narodnog zdravlja. Na čelu Ispostave je bio povjerenik koga je postavljao ban. Povjerenik je morao poslovati po uputama bana, kome je bio i podređen¹⁵.

Na godišnjicu sporazuma Cvetković - Maček 26. kolovoza 1940. godine, objavljena je Uredba o kotarskoj skupštini i kotarskom upravnom odboru. Ova uredba predstavlja «početak reorganizacije nižih upravnih vlasti u duhu programa Hrvatskoga seljačkoga pokreta, koji izričito ističe potrebu da uz kotarskog načelnika, odnosno kotarsko načelstvo postoji jedno vijeće narodnih predstavnika sa širokim ovlastima»¹⁶. U Uredbi je posebno naglašeno da je njezin cilj približavanje upravne vlasti «narodu u tolikoj

¹⁰ Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 4. i čl. 8.

¹¹ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj 1927. - 1945*, Zagreb 1965, 395.

¹² Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 4.

¹³ Pored Stola Sedmorice, kao Vrhovnog suda Banovine postojala su i dva Apelaciona suda u Zagrebu i Splitu, zatim 16 okružnih sudova u: Bjelovaru, Derventu, Dubrovniku, Gospiću, Karlovcu, Mostaru, Ogulinu, Osijeku, Petrinji, Slavonskoj Požegi, Splitu, Sušaku, Šibeniku, Travniku, Varaždinu i Zagrebu. Od nižih sudova djelovala su 122 kotarska suda, 12 šerijatskih sudova i jedan Trgovački sud u Zagrebu. (Godišnjak Banske vlasti, Banovine Hrvatske, Zagreb 1940, 348.)

¹⁴ Bilo je predviđeno da će se ustrojstvo i postupak Ustavnog suda propisati kraljevskom uredbom. U onim stvarima, u kojima je država nadležna samo za donošenje zakona, može centralna vlast izdavati opće upute Banovini za primjenu tih zakona u obavljanju nadzora nad izvršenjem takvih zakona, može središnja vlast slati svoje organe banovinskoj vlasti, a s njezinim pristankom i nižim vlastima. Banovinske su vlasti dužne u zahtjevu centralne vlasti ukloniti nepravilnosti, što su ih počinile u primjeni centralnih zakona. Ali, u slučaju neslaganja može i država i banovina zatražiti rješenje Ustavnog suda. (Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 14.)

¹⁵ Ivan Beuc, isto, 401.

¹⁶ Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb 28. 8. 1940. 24.

mjeri da se s njom saživi u savjesnoj primjeni zakona i vršenju ostalih upravnih zadaća, koje određuju zakonski propisi»¹⁷. Ističući ograničenost kotarskog odbora u donošenju odluka, u Uredbi se dalje ističe da odbor stoji uz bok kotarskog načelnika, te mu daje mišljenje i prijedloge o konkretnim pitanjima.

Na osnovi Uredbe o Banovini Hrvatskoj, Banovina je dobila svoju financijsku samostalnost, koja se sastojala u samostalnom prikupljanju određenih prihoda i izvršenju rashoda predviđenih proračunom Banovine.¹⁸

Obrazovanjem Banovine Hrvatske izvršena je revizija Oktroiranog ustava iz rujna 1931. godine, premda je Uredba o Banovini Hrvatskoj donesena na osnovi čl. 116. tog ustava. Ovaj ustav je davao pravo kruni da «može raditi mimo ustavnih odredaba i zakonskih propisa u okolnostima rata, mobilizacije, nereda i pobuna koje bi dovodile u pitanje javni poredak i sigurnost države, ili kada su ugroženi javni interesi».

U vrijeme Uredbe o Banovini Hrvatske isticano je u stručnoj literaturi da se njezino donošenje može podvesti jedino pod posljednji predviđeni slučaj formuliran kao ugroženost javnih interesa do te mjere da je doveden u pitanje javni poredak i sigurnost države. S tim u svezi, postavljeno je pitanje, «je li ta ugroženost postojala u vrijeme donošenja uredbe. Da bi se pak pravilno ocijenilo postoji li ta ugroženost interesa ili ne, treba izvršiti sociološku analizu odnosnog konkretnog slučaja». U slučaju Banovine Hrvatske «takva sociološka analiza bi bila svakako pozitivna, jer je neriješeno hrvatsko pitanje dovodilo u stalnu opasnost javne interese, javni poredak i sigurnost države. Ugroženost javnih interesa se utoliko više pojačavala ukoliko je međunarodna situacija postajala sve teža i tražila unutarnje sređivanje države putem sporazuma»¹⁹. Oktroirani ustav je davao mogućnost kruni da izvrši reviziju ustava, kao izvanrednu mjeru koju je potom moralo odobriti Narodno predstavništvo. Činjenica je da do travanjskog rata 1941. godine to nije učinjeno.

Što se tiče pravnog položaja Banovine Hrvatske, u stručnoj literaturi je primijećeno da položaj novostvorene jedinice «još nije posve određen», te da njezino područje još nije konačno određeno. «Jezgra toga područja je definitivno ustanovljena, dok se kasnijem vremenu prepušta određivanje manjih čestica koje bi još imale Hrvatskoj pripasti ili se od nje odijeliti»²⁰.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Uredba o Banovini Hrvatskoj, čl. 3. Uredbom su na raspolaganju Banovini predati neposredni porezi: zemljarina, kućarina, tečevina, porez na rentu, društveni porez, službenički porez i dio poreza na poslovni promet, većina taksa s područja Banovine i trošarina na alkoholna pića. Svi preostali oblici prihoda ostali su u nadležnosti središnje vlasti. S time je država osigurala sebi likvidne prihode: porez na promet, carine i slično dok je Banovini prepustila prihode, koji su se teško ostvarivali. Hrvatska je mogla banovinskim propisima mijenjati odgovarajuće zakone o prihodima, što su preneseni u njenu nadležnost, a svoje je prihode prikupljala preko vlastitih poreskih organa. Poreske uprave na njenoj teritoriji postale su banovinska nadleštva, ali je Ministar financija pri njima postavljao posebne referente za državne prihode, koji samostalno vode službu za prihode što pripadaju državi, a banovinska nadleštva dužna su obavljati poslove pribiranja državnih prihoda.

¹⁹ Radomir Lukić, čl. 116. Ustav i Uredba o Banovini Hrvatskoj, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4, Beograd 1940, 116.

²⁰ Juraj Andrassy, Državna reforma, Mjesečnik, Glasilo hrvatskog pravničkog društva, br. 2, Zagreb 1939, 387. Prema stajalištu prof. Andrašija stvaranjem Banovine Hrvatske, Kraljevina Jugoslavija se pretvorila u federalnu državu. Argumenti za tu tvrdnju su sljedeći: 1. Nadležnost federalne jedinice određena je ustavom. Položaj Hrvatske određen je ustavnim propisom jače pravne snage, koji se ne može mijenjati zakonom. 2. Dijelovi savezne države imaju pravo samoorganizacije na temelju ustava. Banovina Hrvatska izdaje bitne organizacijske propise sama u svom djelokrugu. Banovinskim zakonima uređuju se primjerice: izborni red, ustrojstvo sabora, odgovornost bana, unutarnja organizacija sudstva i uprave. 3. Dioba zakonodavne ...

Jedan od profesora prava koji je sudjelovao u izradi Sporazuma Cvetković - Maček i pravnih akata kojima se realizira ovaj Sporazum, dr. Ivo Krbek, u to vrijeme pisao je u svom tekstu «Stvaranje novog ustavnog prava» o problematici ustavnosti i legitimite- ta Banovine Hrvatske. Po njegovu stajalištu, Uredba o Banovini Hrvatskoj je samo je- dan od putova i sredstava kojim se ima doći do definitivnog uređenja državne zajednice. «Ovdje se ne radi o zaključnoj, već o neobično važnoj početnoj fazi novog preuređenja države, u kojoj Hrvatska ima dobiti svoj zasebni pravni položaj». Po Krbeku, Hrvatska je nakon Sporazuma «jedini dio državne zajednice gdje se praktički provodi federativno državno uređenje i utiru putovi novom uređenju čitave državne zajednice»²¹.

Za razliku od Krbeka, prof. ustavnog prava Slobodan Jovanović, kao predsjednik tzv. Srpskog kulturnog kluba u Beogradu, isključujući bilo kakvu mogućnost federali- zacije države, između ostalog ističe da je sve što je dogovoreno i učinjeno Sporazumom Cvetković - Maček, «negativno u cjelini i pojedinostima, da su ugroženi interesi srpskog naroda i da se treba vratiti na ranije stanje, ili povesti borbu da se u novim prilikama «spašava srpstvo», te da se, kako ističe glasilo Srpskog kulturnog kluba «Srpski glas», «svi Srbi u Kraljevini okupe u jedan tabor i da jednodušno i složno kad dođe trenutak, istupe na branik srpskih interesa»²².

Već smo istaknuli da je sporazum Cvetković - Maček nagovještavao daljnji pre- ustroj države. Stvaranjem jedne nove autonomne jedinice otvoreno je pitanje daljnje državno-pravne reorganizacije Kraljevine Jugoslavije. Neposredno poslije zaključivanja sporazuma pojavili su se zahtjevi za stvaranjem autonomne Bosne i Hercegovine i au- tonomne Slovenije u okviru Jugoslavije. Režimski list «Vreme» je, prenoseći pisanje li- sta «Slovenec», između ostalog isticao da su «ovim sporazumom postavljene osnove za ravnopravan položaj sva tri jugoslavenska naroda u zajedničkoj državi. Nisu samo Hr- vati dobili svoju Banovinu sa zakonskom vlašću nego i Slovenci dobivaju pravo na svo- ju samoupravu kao što su dobili Hrvati». Ovim sporazumom «zakonski je priznato i u osnovi izrečeno pravo slovenskom narodu na najširu samostalnu zakonodavnu unutar- nju upravu».²³

Pored ovog sačuvan je i nacrt Uredbe o organizaciji posebne srpske banovine pod nazivom «Srpske zemlje». Po ovom nacrtu, trebalo je da se vrbaska, drinska, dunavska, zetska, moravska i vardarska banovina spoje u jednu cjelinu pod nazivom «Srpske ze- mlje», sa sjedištem u Skoplju. Dosadašnje banovine su se trebale pretvoriti u oblasti za- državajući svoje nazive i svoje sjedište. Ovaj Nacrt je izradilo povjerenstvo u kojem su se nalazili profesori prava M. Konstatinović, Đ. Tasić i M. Ilić, koji su inače sudjelovali u izradi pravnih akata i formulacija vezanih za Sporazum Cvetković - Maček.²⁴

... vlasti između dijelova i centralne države. Banovina Hrvatska ima veliki dio zakonodavne vlasti. Cjelo- kupna policija podređena je banu. Samoupravne jedinice nemaju udjela u ustavotvornoj vlasti - banovina ga ima: bez njenog pristanka ne može se ustav izmijeniti u onim dijelovima, koji se tiču njezinog položaja.

Za novi ustavni položaj Hrvatske postoje: 1. formalna jamstva: samoorganizacija, puna nezavisnost banovinskih organa, postojanje i djelovanje ustavnog suda, potreba pristanka Hrvatske na svaku izmjenu ustava, koja bi dirala njen položaj; 2. stvarna jamstva: opća spoznaja da je državna reforma bila ne samo ko- risna, nego i prijeko potrebna; odlučna volja hrvatskog naroda sačuvati stečeno i njegova sposobnost urediti svoj život na tim temeljima.

²¹ Bliže o tome, Stjepan Šlobek, Banovina Hrvatska, pravno-povijesni pristup, Kutina 1997, 97. - 99.

²² Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, 379.

²³ «Vreme», 31. 8. 1939.

²⁴ Nacrt uredbe je objavio Ljubo Boban u knjizi Sporazum Cvetković-Maček, 412. - 418.

Međutim, travanjski rat 1941. godine je prekinuo planove o daljnjoj unutarnjoj reorganizaciji Kraljevine Jugoslavije.

Što se tiče samog sporazuma Cvetković - Maček, jedna od njegovih osnovnih karakteristika je njegova nedorečenost. U Sporazumu nisu bila riješena mnoga pitanja. U prvom redu, nije konačno riješen teritorijalni okvir Banovine Hrvatske, zatim pitanje njezinih ovlasti, te financijski položaj.²⁵

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke je bilo nezadovoljno učinjenim ustupcima od strane Cvetkovićeve vlade. Ono je stalno isticalo nove teritorijalne zahtjeve, posebno ako u slučaju buduće reorganizacije države Bosna i Hercegovina i Vojvodina dobiju autonomiju ili budu podijeljene između Hrvatske i Srbije. Ukoliko se ne ostvari autonomija Bosne i Hercegovine, onda će se morati donijeti odluka o pripadnosti područja koje se «nalazi u Vrbaskoj, Drinskoj i Zetskoj banovini». Istodobno se isticalo da će se «ako ne dođe do formiranja Vojvodine kao posebne autonomne jedinice, morati povesti računa o željama tamošnjeg hrvatskog pučanstva, koje i po svojem nacionalnom uvjerenju i po zemljopisnom položaju svojega zavičaja ima pravo tražiti da se poštuju i njegovi zahtjevi».²⁶

S druge strane, velikosrpska politika je svojatala Crnogorce i Makedonce, te otvoreno iskazivala pretenzije za priključenje cjelokupne Bosne i Hercegovine budućoj Srpskoj banovini.

«Za konzervativne snage srpske politike sporazum je predstavljao kapitulaciju pred hrvatskom politikom, koju su desničarske snage opet optuživale da je podlegla diktatu beogradskih vlastodržaca».²⁷

3. Pitanje Bosne i Hercegovine u sporazumu Cvetkovića i Mačeka

U cjelokupnom kompleksu pitanja vezanih za sporazum Cvetković - Maček posebno mjesto zauzimalo je pitanje Bosne i Hercegovine, jer je ova pokrajina bila u središtu političke borbe za prevlast između velikosrpske i hrvatske politike. Osoben povijesni razvitak, etnička struktura i položaj Bosne i Hercegovine uvjetovali su da je njezino pitanje bilo jedno od glavnih zapreka za postizanje političkog kompromisa između dvije spomenute politike. U kontekstu njihove borbe za ostvarivanje vlastitih interesa Sporazum je narušio povijesne granice Bosne i Hercegovine, što je već učinjeno za vrijeme šestosiječanjske diktature podjelom na banovine, na osnovi Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. listopada 1929. godine. Sporazumom je iz Bosne i Hercegovine Banovini Hrvatskoj pripalo trinaest kotara, i to: Brčko, Bugojno, Derventa, Duvno, Livno, Fojnica, Gradačac, Konjic, Ljubuški, Mostar, Prozor, Stolac i Travnik.²⁸

Posljedice podjele BiH poslije Sporazuma Cvetković - Maček rezultirale su vrlo živim političkim previranjima na njezinu teritoriju, koja nisu prestajala sve do početka Drugog svjetskog rata.

²⁵ Bliže o tome Ljubo Boban i politika HSS 1928. – 1941., Zagreb 1974. 144.

²⁶ Hrvatski dnevnik, br. 1968, 10. 11. 1939.

²⁷ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1980, 1918. – 1978., 147.

²⁸ Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb 1940, 95.

3.1. Stajališta srpskih političkih stranaka i skupina

Što se tiče srpskih građanskih političkih stranaka i grupacija, između njih ali i unutar njih samih, postojale su određene političke razlike o položaju BiH u daljnjoj reorganizaciji države. I pored određenih neslaganja o tome, sve srpske političke stranke i različita srpska društva u BiH bili su jedinstveni u gledištu da cjelokupni bosanskohercegovački teritorij u budućoj reorganizaciji države treba pripasti planiranoj srpskoj banovini. Skoro sve srpske organizacije i društva su kao svoj osnovni zadatak poslije zaključenja Sporazuma istaknuli borbu protiv ideje o autonomiji BiH, koju u to vrijeme zastupa Jugoslavensko muslimanska organizacija, stranka koja je okupljala skoro sve muslimansko pučanstvo BiH. Pokret za njezinu autonomiju, koji se razvio i razmahao krajem 1939. godine odnosno aktivnosti muslimanskih političara usmjerene tome cilju, naišli su na oštro reagiranje srpskih građanskih političkih organizacija i kulturnih i drugih društava. Jedna od najjačih srpskih političkih stranaka, Demokratska stranka, sporazum Cvetković - Maček je prvenstveno shvatila kao zadovoljenje interesa Hrvatske seljačke stranke. Po njezinoj ocjeni, cjelokupan teritorij koji nije ušao u sastav Banovine Hrvatske ostavljen je «bez državnopravnog poretka i bez imena i bez obilježja nacionalnog u vrijeme u kome se sve drugo organizira i grupira oko svojih centara s ambicijom nacionalnom».²⁹ Najvažniji zadatak koji su «demokrati» postavili povodom obrazovanja Banovine Hrvatske je zahtjev za što hitnijim stvaranjem srpske banovine, pogotovo što je političko vodstvo HSS-a sve češće isticalo zahtjev za teritorijem koji se nalazi izvan Banovine Hrvatske.³⁰

Organizacije Demokratske stranke u Bosni i Hercegovini bile su glavni nositelji političkog djelovanja pod parolom «Srbi na okup». Osnovni argumenti kojima su se «demokrati» suprotstavljali zahtjevu za autonomijom Bosne i Hercegovine bili su isticanje da je Bosna i Hercegovina od starine srpska zemlja, da Srbi u odnosu prema Hrvatima čine većinu stanovništva, da muslimani više naginju Srbima nego Hrvatima i da se za Bosnu i Hercegovinu prolijevala srpska krv i prije i za vrijeme Prvog svjetskog rata.³¹

Na osnovi ovih političkih stavova Demokratske stranke poslije Sporazuma Cvetković - Maček mogli bismo istaknuti da je njezin politički cilj u ovom vremenu bio stvaranje, unutar Jugoslavije, srpske banovine, koja bi obuhvatila teritorij «čije međe idu od Đevdelijske do Subotice i od Timoka neprekidno sve do mora, oko Šibenika».³²

U pogledu položaja Bosne i Hercegovine srpska Radikalna stranka je stalno isticala njezino navodno dominantno srpsko obilježje. U tom smislu, stav radikala prema autonomiji Bosne i Hercegovine nije se razlikovao od stava ostalih srpskih stranaka. Na Zemaljskoj skupštini radikala u Beogradu u prosincu 1939. godine predstavnici iz Bosne i Hercegovine oštro su se suprotstavili ideji da Bosna i Hercegovina dobije status autonomne jedinice.³³ Okružni odbor Radikalne stranke u Sarajevu na jednoj je sjednici

²⁹ Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, 222.

³⁰ «Ono što se odmah jasno pokazuje u tom aktu, to je odstupanje od osnovnih načela na kojima je zasnovan Narodni sporazum. U narodnom sporazumu, rješenje hrvatskog pitanja predviđa se u okviru općeg preuređenja države». (Vreme, 30. 8. 1939.).

³¹ Blježe o tome: Nusret Šehić, Srpski građanski politički krugovi prema pitanju preuređenja države i položaja Bosne i Hercegovine, Zbornik radova, Historijske pretpostavke Republike BiH, Institut za historiju radničkog pokreta, Sarajevo 1968, 164. - 165.

³² Isto, 166.

³³ Isto, 171.

donio odluku da se svim organizacijama stranke u Bosni i Hercegovini uputi poslanica s parolom «Srbi na okup».³⁴

Neposredno nakon toga skupa u Tuzli je pod predsjedništvom episkopa dr. Nektarija Krulja održan sastanak predstavnika srpskih društava, bez obzira na stranačku pripadnost, na kojem je osnovan «akcijski odbor za obranu nacionalnih interesa srpskog naroda». Na tom sastanku se raspravljalo o situaciji u Bosni i Hercegovini nakon zaključenja Sporazuma, zatim o pokretu za autonomiju Bosne i Hercegovine, te je zaključeno da je potrebno raditi «na općem političkom izmirenju Srba i složno surađivati kod donošenja odluke o preuređenju države». Na kraju je donesena i rezolucija koja je upućena svim srpskim društvima i ustanovama u Bosni i Hercegovini, u kojoj se zahtijeva da «Bosna i Hercegovina ostane nerazdruživa sa Srbijom».³⁵

Očigledno je da su radikali bili protiv toga da Bosna i Hercegovina, u daljnjoj reorganizaciji države, postane autonomna jedinica. Krajnji cilj političkog programa Radikalne stranke u to vrijeme je priključenje cjelokupne Bosne i Hercegovine planiranoj srpskoj banovini.

Zemljoradnička stranka je nekoliko dana poslije zaključenja Sporazuma Cvetković - Maček, putem svog Glavnog odbora, donijela rezoluciju u kojoj se «jednoglasno pozdravlja veliko djelo Sporazuma i želi da se na tom Sporazumu izgrađuju država i narodno blagostanje. Ulazak Hrvata u vladu «prima se s najvećim oduševljenjem, jer se očekuje da će se u zajedničkoj suradnji s njima moći ispuniti načela zemljoradničkog pokreta i ostvariti puna demokratizacija za cijelu zemlju».³⁶ Međutim, kasnije je u javnosti često isticano da su zemljoradnici primili Sporazum bez ikakva oduševljenja, uz upućivanje kritika na račun stanja u Banovini Hrvatskoj».³⁷

Okružni odbor Saveza zemljoradnika u Sarajevu, povodom rasprave o daljnjem državnom preuređenju, ističe da je pitanje autonomije Bosne i Hercegovine obrazovanjem Banovine Hrvatske u njezinim sadašnjim granicama postalo bespredmetno. Ideja o autonomiji Bosne i Hercegovine je «ubačena i podržavana jedino od onih koji su i do sada politički živjeli i hoće dalje živjeti od srpsko - hrvatskog sukoba».³⁸ Na zborovima koje je organizirala Zemljoradnička stranka u Bosni i Hercegovini poslije Sporazuma Cvetković - Maček postavljeni su odlučno zahtjevi da se obrazuje srpska jedinica. Vodstvo Zemljoradničke stranke energično se protivilo obrazovanju četvrte, bosanskohercegovačke jedinice i bezuvjetno je tražilo da se cjelokupna Bosna i Hercegovina uključi u srpsku jedinicu.³⁹

Najoštrij kritičar Sporazuma Cvetković - Maček bio je naprijed spominjani Srpski kulturni klub, koji u svom listu «Srpski glas» ističe da «kad se obeležava hrvatska etnička celina, onda neminovno mora da se obeleži i srpsko pitanje». Rješenje srpskog pitanja je u obrazovanju srpske banovine koja bi bila protuteža već stvorenoj Banovini Hrvatskoj.⁴⁰ Srpski kulturni klub nije se složio s tim što je Dalmacija s Dubrovnikom ušla u sastav Banovine Hrvatske. U tom smislu «Srpski glas» ističe da je Sporazumom izdvojena «naša dalmatinska i dubrovačka obala» od svog «prirodnog sklopa i dodje-

³⁴ Jugoslavenski list, br. 250. 24. 10. 1939.

³⁵ Isto, br. 275, 19. 11. 1939.

³⁶ Politika, br. 11288, 4. 9. 1939.

³⁷ Bliže o tome: Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928. - 1941.; 291. - 292.

³⁸ Jugoslavenski list, br. 269. 12. 11. 1939.

³⁹ Nusret Šehić, n. dj, 179.

⁴⁰ Isto.

ljuje se onamo kamo ona nije nikada pripadala i čemu su se svesni Dalmatinci oduvek protivili».⁴¹

Bosna i Hercegovina je bila područje od izuzetnog interesa Srpskog kulturnog kluba. Klub je imao veoma značajnu ulogu u mobiliziranju srpskih stranaka i društava na njezinu teritoriju s ciljem da se onemogući politika koja je težila za uspostavu autonomne Bosne i Hercegovine. Ovaj Klub je bio najglasniji u promidžbi pokreta pod parolom «Srbi na okup» i najuporniji zagovornik pripajanja Bosne i Hercegovine eventualnoj srpskoj banovini.⁴²

Povodom izjave Džafera Kulenovića (u to vrijeme šefa Jugoslavenske muslimanske organizacije) o autonomiji Bosne i Hercegovine u Sarajevu se sastao plenum Oblasnog odbora «Narodne odbrane»⁴³ i iscrpno raspravljao o problemu Bosne i Hercegovine. S ovog sastanka upućen je brzojav namjesniku, princu Pavlu, predsjedniku vlade Cvetkoviću i Glavnom odboru «Narodne odbrane» u Beogradu. Između ostaloga u brzojavu se ističe «najdublje ogorčenje» povodom izjave Džafera Kulenovića o autonomiji Bosne i Hercegovine, «koja za sve nacionalne elemente ovih krajeva predstavlja ne samo grubu povredu njihovih nacionalnih ideala i osjećanja nego i opasnost za cjelinu i opstanak države». Na kraju brzojava se kaže da će se naredne nedjelje održati «veliki miting sarajevskih Srba, na kome će se donijeti odluka o daljnjoj akciji».⁴⁴

Neposredno nakon naprijed spomenute izjave Džafera Kulenovića, u to vrijeme ministra u vladi Cvetković - Maček, «da se osnuje bosanskohercegovačka banovina, kao četvrta federalna jedinica s granicama na Drini», u Banjaluci su 12. prosinca 1939. godine reagirali s «najžešćim protestom» predstavnici «srpskih i općih narodnih društava i ustanova». U tom prosvjedu oni ističu da su «odlučno protiv daljeg razgrađivanja države, protiv osnivanja bosanskohercegovačke banovine i protiv svakog uskršavanja Bosne i Hercegovine u kome bilo obliku». Pripajanjem i cijepanjem Vrbasko banovine bilo Sarajevu ili Zagrebu «teško bi bili poremećeni interesi njezinog stanovništva, a država oslabljena i izvrgnuta novim iskušenjima». Zato je s ovog sastanka upućen poziv svim javnim radnicima, svim društvima i ustanovama u Vrbaskoj banovini «i svim prijateljima Bosanske krajine gdje god ih ima, da odlučno ustanu, u obranu ove narodne oblasti, koja želi ostati trajno ujedinjena sa Šumadijom i u izravnoj suradnji s Beogradom bez ičijeg posredovanja».⁴⁵ Sutradan je u banjalučkom hotelu «Bosna» održan još jedan sastanak predstavnika srpskih društava i ustanova. Na tom sastanku govorio je dr. Stevan Moljević, nakon čega je usvojena rezolucija u kojoj je istaknuto da «Srbi u Krajini vide u zahtjevu za autonomijom Bosne i Hercegovine smišljen napad na njihovu nacionalnu i državnu misao». Na kraju rezolucije posebno je naglašeno da će oni, «kao što su svoje snage i živote davali za svoje sjedinjenje sa Srbijom, tako da će ih dati i protiv svakog tko pokuša da ih od Srbije odvoji kakvom bilo međom ili granicom».⁴⁶

⁴¹ Isto.

⁴² Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928. - 1941, 294.

⁴³ «Narodna odbrana» je bila vanstranačko nacionalističko srpsko udruženje, koje je nastojalo da se predstavi kao organizacija koja djeluje u općejugoslavenskom interesu. U vrijeme sporazuma Cvetković - Maček «Narodna odbrana» je radila na ujedinjavanju srpskih nacionalističkih udruženja s ciljem obrane srpskih interesa u Bosni i Hercegovini. (Nusret Šehić, n. dj, 182.)

⁴⁴ Hrvatska straža, br. 258, 11. 11. 1939.

⁴⁵ Arhiv Jugoslavije, Beograd, Dvor 1918. - 1938., br. 38/56; usp. Hrvatska straža br. 260, 14. 11. 1939.

⁴⁶ Hrvatska straža, br. 260., 14. 11. 1939. Opširno o tome: Perko Vojnović, Vrbaska banovina u koncepciji Sporazuma Cvetković - Maček, Jugoslavenski historijski časopis, godina XIX. Beograd 1980, 85. - 105.

Prosrpski orijentiran bosanskohercegovački tisak je neposredno poslije Sporazuma uporno tvrdio da pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine nema širu potporu u muslimanskom pučanstvu. Međutim, pošto je autonomni pokret s vremenom sve više jačao, spomenuti tisak ipak korigira svoje stavove, pa ističe da se pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine sada «tretira s mnogo više razumijevanja i izgleda za uspjeh. Pokret je ujedinio sve muslimane i završio organizaciju u predviđenom roku».⁴⁷

Prohrvatski orijentiran, Jugoslavenski list, u studenom mjesecu 1939. godine izvješćuje o organiziranju «srpskih narodnih vijeća», koja su imala izvanstranački, čisto nacionalni, srpski karakter, u Sarajevu, Tuzli, Banjaluci, Bihaću, Gacku, Nevesinju, Dobroju i drugim mjestima Bosne i Hercegovine.⁴⁸ Nekoliko mjeseci ranije isti list je, komentirajući reakcije na Sporazum na teritoriju Bosne i Hercegovine od strane srpskog pučanstva, istakao da «koliko ih god veseli da je problem države sretno riješen i koliko ih god njihov patriotizam i zdrav razum svodi na gornje rješenje, to se ipak osjeća neka neizvjesnost».⁴⁹

Samo postavljanje na dnevni red pitanja stvaranja Bosne i Hercegovine kao autonomne političke jedinice utjecalo je na to da se privremeno unutar srpskih građanskih stranaka pojave težnje o potrebi prevladavanja međusobnih razlika i stvaranja jedinstvene srpske politike.⁵⁰ U tom smislu, u Mostaru je održan sastanak predstavnika Demokratske stranke, Jugoslavenske nacionalne stranke, Jugoslavenskog narodnog pokreta «Zbor», Narodne radikalne stranke i Saveza zemljoradnika u cilju «zajedničke akcije političkih partija u Mostaru i Hercegovini za okupljanje i pribiranje svih zdravih i konstitutivnih narodnih snaga». Na sastanku je zaključeno da se «apelira na vodstva svih naših stranaka i pokreta da se u ovom duhu i cilju izdignu i izmire, te da se ujedine i slože u jedan narodni blok, jer smatramo da se u današnjim teškim prilikama samo na taj način može poći u susret sudbonosnim događajima za spas naše otadžbine».⁵¹

Prema izvješću kotarskog načelstva u Mostaru, «odmah prvih dana nakon povijesnog događaja od 26. kolovoza 1939. godine, uskomešalo se je srpstvo u Mostaru, s Čedom Milićem na čelu, a uz moralnu potporu dr. Semiza Veselina, advokata i vođe Jugoslavenske nacionalne stranke, prof. Radulović Jovana, istaknutog pristaše Jugoslavenske radikalne zajednice i bivšeg poslanika, sad pristaše dr. Stojadinovića, dr. Pere Mandića, advokata i vođe Demokratske stranke, te cjelokupnog pravoslavnog svećenstva i skoro svih Srba (osim malog broja Samostalne demokratske stranke i Zemljoradnika)».⁵²

Na sastanku srpskih društava u Mostaru 1. prosinca 1939. prihvaćena je rezolucija u kojoj se konstatira da su Srbi grada Mostara, Sporazum Cvetković-Maček «dočekali mirno i dostojanstveno, podnoseći junački izdvajanje» od srpskog zaleđa. «smatrali smo da može biti administrativnih preuređenja države, ali samo uz uvjet strogog i beskompromisnog održavanja svih ustanova, koje su bitne za čuvanje i jačanje narodnog i državnog jedinstva». Međutim, provođenje u život Sporazuma ulijeva strah i «tamne slutnje o sudbini krvavo izvojevane slobode i jedinstva jugoslavenske otadžbine». Na kraju se upućuje poziv svim političkim strankama i pokretima da se «ujedine ili slože

⁴⁷ Jugoslavenska pošta, br. 3182, 10. 11. 1939.

⁴⁸ Jugoslavenski list, br. 280. 25. 11. 1939.

⁴⁹ Isto, br. 208. 3. 9. 1939.

⁵⁰ Bliže o tome, Nusret Šehić, n. dj, 171.

⁵¹ Jugoslavenski list, br. 303, 22. 12. 1939.

⁵² Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928. – 1941., 204.

jer smatramo da se u današnjim teškim prilikama samo na taj način može s pouzdanjem poći u susret sudbonosnim događajima za spašavanje jedinstva i slobode naše jugoslavenske otadžbine». ⁵³ Rezoluciju su potpisali predstavnici Srpske pravoslavne crkvene općine, Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva «Prosvjeta», Kola srpskih sestara, Srpskog pogrebnog društva, Srpskog pjevačkog društva «Gusle», Udruženja ratnih dobrovoljaca, Udruženja četnika i Zadruga srpskih privrednika.

U jednom od redovitih izvješća sreskog načelstva iz Mostara banskoj vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu, od 16. ožujka 1940. godine, navodi se da je okupljanje Srba upereno ne samo protiv Sporazuma nego ima za cilj i odvajanje Mostara od Banovine Hrvatske, što se potvrđuje jednom drugom rezolucijom pronađenom tijekom pretresa tiskare u kojoj je rezolucija tiskana. U toj drugoj rezoluciji se ističe da potpisnici «kao sinovi Vojvodine Sv. Save, traže izdvajanje grada Mostara iz Banovine Hrvatske». Nakon sastanka 1. prosinca 1939. spomenuti Mandić, Veselin i Mitar Hamović, trgovac i istaknuti Ljotićev pristaša, preko novina su uputili poziv «patriotskim političkim strankama», u kojem po riječima kotarskog načelnika «provejava tendencija pozivanja» «Srba na okup». Kotarsko načelstvo dalje ističe da «šire srpske mase ukoliko ih ima u ovome nisu uzele učešća, tako da je ova akcija na selu ostala skoro nezapažena». Izvješće nadalje navodi da se «u ovo zadnje vrijeme ne opaža u srpskim redovima nikakva specijalna aktivnost, jer svakog zaokuplja svakim danom sve više briga za ratnu opasnost, tako da izgleda da je ova akcija nešto jenjala ali ipak žerava i dalje tinja ispod pepela». ⁵⁴ Slično rezoluciji predstavnika mostarskih srpskih građanskih krugova, na sastanku predstavnika srpskih društava u derventskom kotaru, koji je, kako je naprijed rečeno, ušao u sastav Banovine Hrvatske, donesena je rezolucija u kojoj se između ostalog traži «ponovno pripajanje kotara, srpskoj banovini». ⁵⁵

O političkom okupljanju svih Srba bez obzira na stranačku pripadnost izvješćuje bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu i kotarsko načelstvo u Konjicu. Glavni cilj promidžbe među Srbima je odcjepljenje konjičkog kotara iz sastava Banovine Hrvatske i njegovo pripajanje budućoj srpskoj jedinici. ⁵⁶

O političkim previranjima među srpskim pučanstvom na teritoriju bivše Primorske banovine izvješćivala je redovito Ispostava banske vlasti u Splitu bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu. U jednom od svojih izvješća, travnja 1940. godine, Ispostava ističe da je «akcija među Srbima u zadnje vrijeme znatno popustila. Međutim, s ovim nije rečeno da je nezadovoljstvo među tamošnjim Srbima jenjalo i da su se oni snašli u novom stanju i da neće u pogodnom momentu opet započeti s novim akcijama». Po mišljenju Ispostave, bilo bi potrebno poduzeti neke mjere da bi se umanjilo nezadovoljstvo, da bi se Srbi «bolje i ugodnije osjećali u Banovini Hrvatskoj i da bi se njihovim vodama oduzela izlika za neku novu protubanovsku akciju». ⁵⁷

Očigledno je da se političko vodstvo srpskoga građanstva nije mjerilo sa stanjem stvorenim Sporazumom Cvetković - Maček praveći različite kombinacije o daljnjem državnom preuređenju, što sve skupa nije pridonosilo stabilizaciji unutarnjih prilika u zemlji, pa prema tome i Bosni i Hercegovini, pred neposrednom vanjskom opasnošću.

⁵³ Isto, 205.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Hrvatska straža, br. 295, 19. 12. 1939.

⁵⁶ Arhiv Hercegovine Mostar, Fond, Dokumenti Banovine Hrvatske K1 – 52.

⁵⁷ Ljubo Boban, Maček i politika HSS 1928. – 1941., 208.

3.2. Stajalište muslimanskih političkih stranaka i skupina

Što se tiče politike Jugoslavenske muslimanske organizacije i muslimanskog društva «Gajret», odmah poslije zaključenja sporazuma Cvetković - Maček, oni su istakli ideju i zahtjev za autonomijom BiH. Naprijed spomenuta izjava Džafera Kulenovića u studenom 1939., kojom traži formiranje četvrte banovine BiH, izazvala je burne reakcije. Odmah po objavljivanju te izjave održavaju se brojni skupovi mnogih muslimanskih društava u svim krajevima BiH. Tako je u Banjaluci neposredno nakon izjave Džafera Kulenovića održan skup predstavnika svih muslimanskih društava, bez obzira na stranačku pripadnost. Na tom sastanku donesena je rezolucija u kojoj je između ostalog istaknuto da muslimani grada Banjaluke, «bez razlike na partijsku pripadnost i nacionalnu orijentaciju», traže preko svojih društava i ustanova «da prilikom daljeg preuređenja naše države bude uspostavljena Bosna i Hercegovina, kao posebna ravnopravna jedinica, a u svom povijesnom opsegu».⁵⁸ O nezadovoljstvu muslimana u Vrbaskoj banovini nakon Sporazuma Cvetković - Maček izvješćuju bansku vlast pojedini kotarski načelnici s tog područja. U izvješću kotarskog načelnika iz Bosanskog Novog od 4. rujna 1939. godine istaknuto je da su muslimani Sporazumom nezadovoljni «zato što je tom teritorijalnom podjelom Bosna poderana», te se oni sada nalaze «pod dva upravna područja». Istodobno se u izvješću naglašava da su svi muslimani za autonomiju Bosne i Hercegovine, bez obzira na političku pripadnost i nacionalnu orijentaciju.⁵⁹ U izvješću banjalučkog kotarskog načelnika banskoj vlasti Vrbaske banovine od 1. rujna 1939. godine govori se o političkim previranjima među muslimanima nakon Sporazuma Cvetković - Maček. Između ostalog, istaknuto je da muslimani više ne žele biti u sklopu Jugoslavenske radikalne zajednice, jer ona nije za autonomiju Bosne i Hercegovine, te se odlučno zahtijeva «da se obnovi njihova muslimanska zasebna organizacija».⁶⁰

Osnovna značajka političkih previranja među muslimanima u to vrijeme je nedostatak jedinstvene organizacije koja bi mogla usmjeravati ta kretanja. U naporima da se postigne izvjesno jedinstvo u Sarajevu je 30. prosinca 1939. godine održan širi skup predstavnika muslimanskih organizacija iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Na tom sastanku je potvrđena jedinstvenost muslimana u zahtjevu za autonomijom Bosne i Hercegovine. Istodobno je osnovan pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine. Odmah poslije održavanja tog sastanka, izvršni odbor pokreta upućuje okružnicu svim muslimanskim organizacijama i društvima na teritoriju Bosne i Hercegovine, u kojoj zahtijeva osnivanje mjesnih odbora za autonomiju. Pored toga, u okružnici se ističe da su muslimani primili i pozdravili Sporazum Cvetković - Maček, ali se u njemu nije vodilo računa o težnjama bosanskohercegovačkih muslimana i ostalog pučanstva Bosne i Hercegovine. Uvjeravajući da autonomna Bosna i Hercegovina ni u kom slučaju ne može ugroziti bilo čije interese, izvršni odbor izvješćuje i ujedno poziva i druge političke stranke u Jugoslaviji da pristupe pokretu.⁶¹

Za autonomiju Bosne i Hercegovine otvoreno se izjasnio i «Gajret», najmasovnije kulturno-prosvjetno društvo muslimana u Bosni i Hercegovini. Glavni odbor tog druš-

⁵⁸ Jugoslavenski list, br. 275., 19. 11. 1939. O političkim previranjima u Banjaluci u to vrijeme, općenito vidi, Banja Luka u novijoj povijesti (1878. – 1945.), Zbornik radova, Sarajevo, 1978, 808.

⁵⁹ Perko Vojinović, Vrbaska banovina u koncepciji Sporazuma Cvetković - Maček, 100.

⁶⁰ Isto, 101.

⁶¹ Dana Begić, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uvjetima Sporazuma Cvetković - Maček, prilozi Instituta za povijest radničkog pokreta, br. 2 Sarajevo 1966, 177.

tva krajem studenog 1939. godine izjavljuje da je «svjestan da se ne može ostvariti, a najmanje se može pravilno održati autonomno uređenje Bosne i Hercegovine akcijom samih muslimana, pa zbog toga on «apelira na sve faktore, a naročito na našu braću Srbe pravoslavne vjere, koji su po svom velikom broju važan faktor u rješavanju ovog pitanja, da se tretiraju razumno i s najvećom ozbiljnošću jer to traže najkрупniji nacionalni i državni interesi».⁶²

Prvaci bosanskohercegovačkih muslimana, vezani za Jugoslavensku radikalnu zajednicu, poslije zaključenja Sporazuma Cvetković - Maček bili su u «stavu iščekivanja, te su mnogi otputovali u Sarajevo na savjetovanje i na uočavanje sadašnje situacije».⁶³ Istodobno se muslimani iz kotara koji su izdvojeni iz ranijih banovina i pripojeni Banovini Hrvatskoj «pribojavaju da su time konačno odcijepljeni od ostalih dijelova Bosne i Hercegovine, s kojima bi htjeli sačinjavati jednu jedinstvenu cjelinu, kao što je to bilo stoljećima, sve do obrazovanja ranijih banovina». Ovakvim razgraničenjem nije se vodilo računa o željama muslimana «da ostanu u sklopu historijske pokrajine Bosne i Hercegovine, koja postoji vjekovima».⁶⁴

Sa zaoštavanjem političkih odnosa u procesu realizacije Sporazuma Cvetković - Maček počinje se oštro kritizirati politika koju su povelili bosanski Srbi protiv autonomije Bosne i Hercegovine. «Politika 'Jugoslavenske pošte' i ovdašnjih srpskih nacionalnih društava protiv poznate izjave dr. Džafera Kulenovića izazvala je razumljivu reakciju u svim muslimanskim krajevima».⁶⁵ Istodobno se najavljuje da će muslimani, s tim u svezi, održati javne skupove u Sarajevu i drugim gradovima Bosne i Hercegovine na kojima će reagirati protiv politike «stanovitih krugova da ih se degradira na masu koja nema prava odluke o sudbini svoje rođene domovine». Ova politika je u cijeloj Bosni i Hercegovini izazvala kod muslimana strahovito negodovanje i «široki narodni slojevi traže da se održe javni protesti i zborovi i da se na njima manifestira pravo raspoloženje muslimana».⁶⁶ Na tim zborovima muslimani će tražiti autonomiju Bosne i Hercegovine, ali oni ne žele da Bosna i Hercegovina «bude kamen smutnje između Srba i Hrvata, a to ona neće biti samo ako se u nju ne dira».⁶⁷

Predstavnici muslimanskih vjerskih i prosvjetnih ustanova, zajedno s muslimanskim političkim prvacima, sastali su se u Sarajevu 24. studenog 1939. i donijeli rezoluciju u kojoj se jednoglasno podržava stav Džafera Kulenovića o autonomnom položaju Bosne i Hercegovine.⁶⁸ Na skupu muslimana u Mostaru, koji je sazvan povodom predstojećih općinskih izbora, prevladao je stav da se «što jače učvrste redovi muslimana u borbi protiv antiautonomističkih elemenata koji pokušavaju da pridobiju za svoju političku tezu izvjestan broj muslimana».⁶⁹ Pored ovog skupa u Mostaru je održano i veliko ramazansko sijelo muslimanskog društva «Ihvan» (Bratstvo), na kojem se govorilo o autonomiji Bosne i Hercegovine. Donesena je i rezolucija u kojoj je na prvom mjestu ista-

⁶² Bliže o tome: Nikola Babić, B i H u koncepcijama građanskih političkih snaga i KPJ do 1941. «Na putovima revolucije», Sarajevo 1972, 46. - 50; usp. Ibrahim Kemura, Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana, Sarajevo, 1986.

⁶³ Jugoslavenski list, br. 208. 3. 9. 1939.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Hrvatska straža, br. 263. 17. 11. 1939.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Pravda, br. 35. Bajram, Sarajevo, 1939.

⁶⁸ Hrvatska straža, br. 279, 3. 12. 1939.

⁶⁹ Jugoslavenski list, br. 267, 10. 11. 1939.

knuta parola «Muslimani svi na okup», zatim parola autonomije «u povijesnim granicama» i zahtjev za repariranjem «svih nepravda učinjenih od 1918. godine do danas».⁷⁰

Muslimanska čitaonica u Mostaru bila je središte gdje su se okupljali «mnogobrojni muslimani, svih bivših političkih orijentacija» udruženi u borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine.⁷¹

O ovim skupovima i aktivnostima muslimana, izvješćuje 13. studenog 1939. godine kotarsko načelstvo u Mostaru, Odjeljak za državnu zaštitu banske vlasti Banovine Hrvatske u Zagrebu. Pored ostalog navodi se da muslimani «kao autonomisti ne uviđaju da će im današnja politika kod daljnjeg državnog preuređenja osigurati autonomiju Bosne i Hercegovine».⁷²

Politička previranja među muslimanima naročito su bila izražena u konjičkom kotaru. Primorski žandarmerijski puk, pošto je prethodno dobio informaciju od kotarskog načelnika iz Konjica, izvješćuje bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu kako su «Muslimani u kotaru Konjičkom išli na općinske izbore s parolom za autonomiju Bosne i Hercegovine». Tim povodom rasturani su i leci s naslovom «brate muslimane» potpisani od strane «Odbora za autonomiju Bosne i Hercegovine».⁷³

Slično raspoloženje vladalo je i među muslimanima Stoca. Tamošnji kotarski načelnik izvješćuje 1. svibnja 1940. godine bansku vlast Banovine Hrvatske o posjetu Džafara Kulenovića i govoru koji je tom prilikom održao. U svom izvješću kotarski načelnik posebno naglašava da se «iz manifestacijskog raspoloženja muslimanskih masa ovom prigodom vidi da su oni za autonomiju Bosne i Hercegovine».⁷⁴

O političkom djelovanju muslimanskih društava na teritoriju Hercegovine izvješćivala je redovito Ispostava banske vlasti u Splitu bansku vlast Banovine Hrvatske u Zagrebu. U izvješću od 1. prosinca 1939. godine ističe se da je u Vakufskom povjereništvu održan neprijavljen skup predstavnika «svih muslimanskih kulturnih, prosvjetnih i socijalnih društava, uz sudjelovanje oko pedeset osoba i na istoj donesena rezolucija kojom se traži autonomija Bosne i Hercegovine». Na tom skupu nazočio je i gradski povjerenik iz Mostara, ali se udaljio prije donošenja rezolucije «jer nije uspio prisutne raspoređiti za današnju vladinu politiku, on je održao govor, ali nije dobio terena».⁷⁵

3.3. Stajališta hrvatskih političkih stranaka i skupina

Položaj Hrvatske seljačke stranke u BiH, posebno u onim dijelovima koji su pripali Banovini Hrvatskoj, bio je veoma snažan i utjecajan.

Na jednom širem skupu vodstva Hrvatske seljačke stranke, koji je održan krajem siječnja 1940. godine, razmatrano je utvrđivanje povijesnih granica između novoformirane Banovine Hrvatske i eventualne Banovine Srbije. Tada je formulirano gledište da Bosnu i Hercegovinu ne treba dijeliti, već joj treba dati autonomiju. Međutim, ukoliko

⁷⁰ Isto, br. 273, 17. 11. 1939.

⁷¹ Arhiv Hrvatske, Fond Banovine Hrvatske - Kabinet bana K20 - 22267/40. Kotarski načelnik u Mostaru banskoj vlasti Banovine Hrvatske, 2. 5. 1940.

⁷² Arhiv Hercegovine Mostar, Zbirka dokumenata Kraljevine Jugoslavije, K12-I-373.

⁷³ Arhiv Hercegovine Mostar, Zbirka dokumenata Kraljevine Jugoslavije, Primorski žandarmerijski puk - banskoj vlasti Banovine Hrvatske, br. 1485, 22. 5. 1940.

⁷⁴ Arhiv Hrvatske, Banovina Hrvatska - Kabinet bana, K20 - 11957/40.

⁷⁵ Arhiv Hercegovine Mostar, Fond, Dokumenti Banovine Hrvatske, Fond, K1 - 130.

se to ne bi moglo ostvariti, pa dođe do razgraničenja između hrvatske i srpske jedinice, vodstvo Hrvatske seljačke stranke bi tražilo da se u Bosni i Hercegovini i Vojvodini održi plebiscit».⁷⁶

Krajem siječnja 1940. godine «Hrvatski dnevnik» je pisao da se postojeći teritorijalni opseg Banovine Hrvatske ne može smatrati zadovoljavajućim pod pretpostavkom da će biti obrazovane još samo banovina Srbija i Slovenija. U tom smislu ističe se da «Hrvatska u svojem sadašnjem opsegu ne može trajno opstati, jer su joj potrebni još neki krajevi za vlastitu gospodarsku izgradnju».⁷⁷

Prema tome, hrvatska politika je postavila nove teritorijalne zahtjeve i za slučaj eventualnog formiranja posebnih autonomnih jedinica, tj. Bosne i Hercegovine i Vojvodine. Nesumnjivo je da bi zahtjevi hrvatske politike prema teritoriju Bosne i Hercegovine i Vojvodine bili neusporedivo veći ako bi se u daljnjem državnom preuređenju obrazovala, pored slovenske, samo srpska banovina.

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke je s posebnim zanimanjem pratilo politička previranja među muslimanskim i srpskim pučanstvom Bosne i Hercegovine. U odnosu na pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine određeni hrvatski politički krugovi ističu da bi «bilo vrlo teško ostvariti posebnu autonomnu bosanskohercegovačku jedinicu ako bi joj se odlučno protivili bosanskohercegovački Srbi». Autonomiju Bosne i Hercegovine bilo bi teško ostvariti i s obzirom na broj Srba u Bosni i Hercegovini, kao i na broj Srba u cijeloj državi, «jer sigurno da bi se Srbi izvan Bosne i Hercegovine pridružili zahtjevu svojih sunarodnjaka». Zbog toga ne preostaje ništa drugo «nego njezin teritorij, koliko nije djelomično priključen Banovini Hrvatskoj, razdijeliti između Hrvatske i Srbije, uz poštivanje volje i želje pučanstva pojedinih kotareva».⁷⁸

Prohrvatski Jugoslavenski list, pišući o stajalištu Hrvatske seljačke stranke prema diobi Bosne i Hercegovine, ističe da je prilikom sklapanja Sporazuma Cvetković - Maček bilo izričito istaknuto da će se o krajevima Bosne i Hercegovine koji nisu pripali Banovini Hrvatskoj povesti posebna rasprava kad se bude radilo na daljoj reorganizaciji države. «Tko je dakle protiv autonomije Bosne i Hercegovine i za formiranje jedne srpske banovine, treba znati i to da se opseg te banovine ima odrediti u sporazumu sa Hrvatima». BiH pored «srpskog ima i hrvatski karakter».⁷⁹

Očigledno, vodstvo HSS-a nije bilo zadovoljno učinjenim ustupcima vladajuće srpske politike. Neposredno poslije Sporazuma Cvetković - Maček banska vlast Banovine hrvatske nije zauzimala oštar stav prema Pokretu za autonomijom BiH. Međutim, vodstvo Hrvatske seljačke stranke u budućem preuređenju države nije bilo spremno ustupiti onu bosanskohercegovačku teritoriju koja je na osnovi Uredbe o Banovini Hrvatskoj

⁷⁶ Dana Begić, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uvjetima sporazuma Cvetković-Maček, 188. - 189.

⁷⁷ Hrvatski dnevnik, br. 1346, 30. 1. 1940.

⁷⁸ Hrvatska straža, br. 264, 18. 11. 1939.

⁷⁹ Pored toga, u svom govoru na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva 29. 8. 1939. godine Maček naglašava da «narod mora imati na svome području vlast u svojoj ruci». Što se tiče te vlasti, «to mogu reći, da smo mi Hrvati gotovo potpuno gospodari u svojoj domovini, koja se zove Hrvatska. U kompetenciju banovine Hrvatske prenositi će se sada brzim tempom, a za to treba da se pobrinu Hrvati, koji su u zajedničkom ministarstvu - svi poslovi osim poslova vanjskih, vojske željeznice i pošta, te nekih drugih manjih sitnica. I ta kompetencija nije još definitivna, i ta kompetencija će se prigodom preuređenja potpuno urediti. Naročito nije definitivna kompetencija u pogledu financija, jer ta za sada još nije određena točno. Hrvatska financijska samostalnost ima se zagarantirati i bit će zagarantirana. (Mirko Glojnarčić, Borba Hrvata, 348. - 349.).

već pripojena Banovini. I pored toga što je Hrvatska seljačka stranka putem «Hrvatskog dnevnika» često isticala određenu blagonaklonost prema pokretu za autonomijom BiH, banska vlast Banovine Hrvatske 28. veljače 1940. godine zabranjuje održavanje skupova i osnivanje odbora za autonomiju BiH na svome teritoriju.

Stav ustaškog pokreta prema Sporazumu Cvetković - Maček, odnosno Hrvatskoj seljačkoj stranci, poslije njegova zaključenja bio je krajnje negativan. Sav ustaški tisak u inozemstvu je vodio oštru promidžbu protiv Hrvatske seljačke stranke. Ustaše su u kritici Sporazuma kao jedan od glavnih argumenata isticali gubitak velikog dijela BiH. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke, po njihovu mišljenju, nije dosljedno ustrajalo na ostvarenju maksimalnog velikohrvatskog programa. U svezi s tim u ustaškoj promidžbi je isticano da su u novoosnovanoj Banovini Hrvatskoj okupljeni «tek oni krajevi kojima katolički Hrvati tvore većinu, dok su područja islamskih Hrvata gotovo beziznimno ostala izvan Banovine Hrvatske».⁸⁰ Po mišljenju ustaša, Maček je izdao ideju nezavisne hrvatske države, koja je - kako je tvrdila ustaška promidžba - bila zajedničko gledište i Hrvatske seljačke stranke i ustaškog pokreta.

4. Zaključak

Sporazumom Cvetković - Maček kolovoza 1939. godine kako je naprijed istaknuto i stvaranjem Banovine Hrvatske bitno je, bar u načelu, narušen centralističko-unitaristički sustav Kraljevine Jugoslavije. Istodobno je otvoreno pitanje njezine daljnje državno-pravne reorganizacije.

Znatan dio srpske politike kako je naprijed istaknuto nije ni odobravao niti prihvatao sporazum Cvetković - Maček i ustupke koje su njime date vodstvu HSS-a. Određeni srpski krugovi su u Sporazumu vidjeli slom vlastite hegemonije. Ovi krugovi su odlučno odbijali mogućnost daljnjih ustupaka hrvatskoj politici nastojeći zadržati svoju hegemoniju parolom «Srbi na okup».

S druge strane, dio vodstva HSS-a bio je nezadovoljan ustupcima od strane Cvetkovićeve vlade. To nezadovoljstvo se naročito ogledalo u isticanju daljnjih teritorijalnih zahtjeva prema čitavoj Bosni i Hercegovini i dijelovima Vojvodine.

Bosna i Hercegovina je bila u središtu političke borbe za prevlast između velikosrpske i hrvatske politike. Pitanje njezina položaja u daljnjoj reorganizaciji države, odnosno podjela njezina teritorija, bilo je jedno od glavnih zapreka za postizanje potpunog političkog kompromisa između te dvije politike.

Sporazumom Cvetković - Maček je nastavljena politika potpunog negiranja povišnih granica Bosne i Hercegovine pripajanjem trinaest njenih kotara Banovini Hrvatskoj. Posljedice podjele Bosne i Hercegovine poslije Sporazuma, kako smo i istaknuli, rezultirale su vrlo živim političkim previranjima i sukobima između sva tri građanska etničko-vjerska politička pokreta. Ta politička previranja i sukobi, kao što je i poznato, kulminirali su u najgrubljem obliku početkom i tijekom rata 1941. - 1945. godine.

⁸⁰ Mladen Lorković, *Narod i zemlje Hrvata*, Zagreb 1939. Navedeno prema: Fikreta Jelić-Butić, *BiH u koncepciji stvaranja NDH*, Zbornik radova, 1941. u povijesti naroda BiH, Sarajevo 1973. 47.

CVETKOVIĆ-MAČEK AGREEMENT AND B&H

Summary

Cvetković-Maček agreement from August, 1939, as well as establishment of Regional Ban Unit of Croatia disturbed, at least in principle, centralized unitarian system of the Kingdom of Yugoslavia. At the same time, the question of her further civil and legal reorganization was initiated.

B and H was in the very centre of political struggle for domination between great Serbian and Croatian policies. The issue of her position in the further reorganization of the state, namely of division of her territory, was one of the main obstacles for achieving complete political compromise between the two mentioned policies. The Cvetković-Maček Agreement continued the policy of total denial of the historic borders of B and H by annexing her thirteen regions to the Regional Ban Unit of Croatia.

Consequences of the division of B and H after the Agreement resulted in very lively political struggles and confrontations which, as it is very well known, culminated in its most brutal form at the beginning and during the war from 1941 to 1945.